
DA LI NAS ČITANJE KNJIŽEVNOSTI ČINI MORALNIJIM?

RASTISLAV DINIĆ

Stenfordski centar za etiku i društvo nedavno je organizovao debatu na temu “Da li nas čitanje književnosti čini moralnijim?”.¹ Jedan od učesnika debate, Džoša Lendi tom prilikom je oštro (i duhovito) argumentovao u prilog negativnom odgovoru. Tačnije, kako je naglasio, argumentovao je protiv tri međusobno povezane tvrdnje koje smatra podjednako pogrešnim: 1) književnost uopšte čini ljude moralnim, 2) to je odlična stvar i 3) to je osnovno opravdanje za postojanje književnosti, dakle za stav da je ona više od zabave.

On dakle tvrdi da “uprkos izolovanim slučajevima poput *Čiča Tomine kolibe*, književnost ne čini ljude moralnijim”. A čak i kada to čini, to je mač sa dve oštrice – kratkotrajnu dobit za “sile dobra” mogu pratiti dugoročni gubici. Konačno, tvrdi Lendi, ima mnogo drugih razloga zašto književnost nije puka zabava, “a cela debata o moralnosti kao da potiskuje sve te ostale razloge”.

Lendi nudi sijaset argumenata i primera koji bi trebalo da podupru njegovu poziciju. Kako name-ravam da pokažem, međutim, način na koji koristi primere je vrlo problematičan. On polazi od izvesnih pretpostavki o odnosu razuma i emocija, činjenica i fikcije, argumenata i ubeđivanja, i zatim pokušava da smesti različite pojedinačne slučajeve u taj okvir, pri tom zanemarujući kompleksnost ovih pojedinačnih slučajeva i otpor koji oni pružaju ovakvom uprošćavanju.

Kako bih to pokazao, moj će pristup biti obrnut od Lendijevog – ja ću poći od pojedinačnih sluča-

---

¹ Video snimak cele debate dostupan je na sajtu časopisa *Boston Review*, na adresi <http://www.bostonreview.net/blog/paula-ml-moya-does-reading-literature-make-you-more-moral> (pristupljeno 18. juna, 2014.)

jeva koje on koristi kao primere i ukazati na sve što njemu promiče. Na ovaj način nameravam da pokažem ne samo to da Lendi greši u svakom od ovih konkretnih slučajeva već da greši na jedan simptomatičan način, koji moralno mišljenje određuje apstraktnoj teoriji, ignorišući pri tom složenost svakodnevnog moralnog života, kao i sposobnost dobre književnosti da nas učini osetljivim za tu složenost.

Evo kratke skice Lendijevog izlaganja:

1. Popravljanje ljudi posredstvom književnosti nije pouzdano.
2. Nacisti su plakali gledajući “Antigonu”, Gebels je voleo Šekspira i Dostojevskog, Himler je voleo *Sidartu*.

3. Neki od najgorih zločina protiv čovečnosti su koincidirali sa masovnom pismenošću.

4. Najbolje što možemo reći o književnosti jeste to da rezultati mogu varirati.

5. Većina ljudi, kada govori o moralno blagotvornom učinku književnosti, pomisli na romane poput *Čiča Tomine kolibe*, ali šta ćemo sa ostvarenjima poput Grifitovog *Rođenja nacije*?

320 6. Uostalom, moralno problematična književnost uspeva mnogo bolje kod publike – u SAD, na listama za najbolji roman po izboru čitalaca po pravilu pobeđuje Ajn Rend, sa romanima koji propovedaju sebičnost kao vrlinu, te prezir prema siromašnima i nižim klasama. U stopu je sledi L. Ron Habard, osnivač sajntologije.

7. Ako počnemo da ohrabrujemo ljude da u romanima traže upute za to kako treba da žive, otvaramo vrata za razne posledice: možda će čitati Ajn Rend i pomisliti da siromašne treba pustiti da umru od gladi, ili Albijevu drama *Koza* i pomisliti da je bestijalnost moralno neproblematična, ili Nabokovljevu *Lolitu* i pomisliti da je pedofilija sasvim u redu. Ovi moralno katastrofalni rezultati su, po Lendijevom mišljenju, direktan rezultat jedne plemenite ideje – korišćenja književnih dela u srhu moralnog usavršavanja.

8. Kratkortajna dobit je nadjačana dugoročnim štetama.

9. Problem sa moralnim usavršavanjem kroz literaturu je u tome što ona obično ne daje ljudima dobre razloge za usvajanje izvesnih verovanja i stavova, ona samo igra na naša osećanja, a “navesti drugoga da promeni svoja uverenja na osnovu osećanja, naziva se različitim imenima: kad ja to radim, to je ubeđivanje, kad ti to radiš, to je retorika, kad oni to rade, to je propaganda”.

10. Ali čak da ostavimo po strani etičke nedoumice oko toga da li je u redu koristiti književnost za “ispiranje mozga”, čak i ako je to u dobre svrhe, ostaje problem što to onda mogu da rade svi, ne samo oni koji su “na strani anđela” – svi mogu da igraju na našu empatiju. Ajn Rend – kada hoće da nas navede da saose-

ćamo sa bogatim i kreativnim genijima koji se bore protiv parazita iz nižih klasa; D. W. Grifit – kada hoće da nas navede da saosećamo sa pripadnicima Kju Kluka Klana koji se brane od crnih pljačkaša itd.

11. I onda je “moralno problematična” književnost uspješnija. A “ispravnu” književnost (Lendijev primer je Toni Morison) čitaju uglavnom oni koji već imaju “ispravne” ideje – oni koji već dele njen pogled na svet. U tom slučaju ona im, bar u moralnom smislu, nije ni potrebna.

12. Šta je sa plejadom antiheroja poput Dekstera, Dona Drejpera, Voltera Vajta? Šta bi bilo kada bismo njih prihvatili kao modele? Pa šta onda? Da ih zabranimo? Možda bi bilo bolje da upozorimo ljude da budu oprezni, umesto da se moralno obrazuju gledajući filmove.

13. Ali nije problem samo loša literatura, i dobre knjige imaju loše stereotipe – Dikens, Bronte i drugi koriste rasističke stereotipe. Moguće je da ljudi znaju kako da ne potpadnu pod uticaj tih ideja tokom čitanja, ali ako već znaju šta je ispravno – šta će im onda književnost?

14. Šta onda? Ima boljih načina da utičemo na ljude – recimo, koristeći istinu. Lendi uzima primer dokumentarnih filmova *Neugodna istina*, koji ukazuje na problem globalnog zagrevanja, i *Food inc.* koji se bavi okrutnošću prema životinjama u industriji mesa – ti filmovi su (“bez ijednog privlačnog lika i bez ijednog duhovitog dijaloga”) imali znatan uticaj na promenu stavova ljudi prema životnoj sredini i jedenju mesa. “U poslednjih stotina godina nije bilo puno bestslera na temu mesne industrije, pa to ipak nije smetalo da se naši stavovi na ovu temu znatno promene.” Lendi takođe podseća na autobiografske zapise Prima Levija, Frederika Daglase i drugih. Ne treba da *navlačimo* ljude na pomisao da je ropstvo bilo strašno – ono jeste bilo strašno!

15. A ako ljudi još uvek ne mogu da razdvoje istinu od laži – pomozite im da razdvoje dobre od loših argumenata. *To* je prava svrha obrazovanja, a ne propaganda.

16. Afekt ili empatija nisu lekovi za probleme racionalnosti. Empatija je moralno neutralna sama po sebi. Bolje razumevanje tuđih osećanja ne mora nužno da vodi altruizmu (sadista koji bolje razume tuđa osećanja može biti uspješniji u svojim sadističkim namerama). Konačno, osećanja najčešće vode pristrasnosti i nepotizmu – uvek su nam draži oni koji su nam na neki način bliži.

17. Razum je bolje rešenje: “Konačan cilj bi trebalo da budu institucije i mere koje čine empatiju nepotrebnom.”

18. Naš kapacitet za empatiju je ograničen. Treba da tretiramo ljude na moralno ispravan način čak i ako ih ne volimo ili nikada nismo ni čuli za njih.

19. Međutim, ne samo što je tretiranje književnosti kao sredstva za moralno usavršavanje loše za moralnost, loše je i za književnost. Moralnost naime nije dobar standard za procenjivanje književnosti. Na primer *Čiča Tomina koliba* je možda postigla neke moralno poželjne efekte, ali to prosto nije dobar roman.

20. Zatim, moralno usavršavanje nije dobar način da ubedimo nekoga da čita.

21. Konačno – veza između književnosti i morala uspeva da uništi ili unizi sve druge vrednosti književnosti.

22. Mnoga dela nam pomažu da znamo gde stojimo: “Znati koje su nam vrednosti može biti moralno značajno, ali nas ne čini nužno moralnijima.” Kao i dobar prijatelj, dobre knjige ne pokušavaju da nas poprave, samo nam pomažu da budemo ono što jesmo.

23. Lendi zaključuje: ako želite da vaši čitaoci uzmu učešća u vašim osećanjima, “iznutra”, napišite memoare, ako želite da informišete svoju publiku, snimite dokumentarac, ako želite da napišete roman, za boga miloga, uradite nešto drugo s njim.

322 Već na prvi pogled, ne stoje mnoge Lendijeve primedbe u vezi sa delima koja po-
minje ili čak u tolikoj meri odudaraju od istine, da nas mogu navesti na pomisao da Lendi nije ni pročitao ili ni pogledao dela o kojima je reč. Uzmimo za početak *Neugodnu istinu*, dokumentarac Ala Gora za koji Lendi u prolazu kaže da je uticao na promenu stavova svojih gledalaca “bez ijednog privlačnog lika ili duhovite replike” – hoteći time nesumnjivo da potcrta da nije u pitanju fikcija bilo koje vrste. Ali svako ko je gledao *Neugodnu istinu* zna da ona počinje upravo jednom duhovitom replikom – Al Gor se predstavlja publici kao “bivši sledeći predsednik Amerike”, što izaziva lavinu smeha u publici. “Pa i nije baš toliko smešno” – lakonski dodaje Gor. I ovo nije poslednja šala u filmu – humor je integralni deo Gorovog nastupa.

Takođe, šala na temu nesuđenog predsednikovanja ne služi samo da razbije led i opusti publiku kako bi mogla da se koncentriše na ozbiljnu i *neugodnu* temu: ta šala je istovremeno i uvod u paralelnu priču o samom Goru i tome kako je odlučio da sve svoje snage uloži upravo u ovaj projekat – podizanje svesti o opasnostima od globalnog zagrevanja. Ta priča je daleko od suvih činjenica i ima sve osobine proznog narativa, uključujući i “privlačne likove” poput Gorovog profesora sa koledža Rodžera Revela, jednog od pionira u proučavanju globalnog zagrevanja, ili Gorovog oca, koji je prestao da gaji duvan pošto mu je ćerka, Alova starija sestra, umrla od raka pluća.

Gor se bavi i nekim ključnim trenucima u svom životu, koji su opet na izvestan način povezani sa glavnom temom filma. Uzmimo na primer ovaj detalj:

Trećeg aprila 1989. godine, moj sin mi se otrgnuo iz ruke i pojurio za drugom preko ulice. Imao je šest godina. Disao je pomoću mašine. Postojala je mogućnost da ga izgubimo. Konačno je sam uzeo vazduh. U bolnici smo proveli mesec dana. Činilo mi se, gledajući u kalendar, da je bilo dovoljno da učinim ovako (Gor uzima vazduh) i vreme bi proletelo, sve mi je izgledalo trivijalno i beznačajno. Bio je tako hrabar. Bio je tako hrabar dečak. To je jednostavno okrenulo ceo moj svet naopačke i treslo ga dok iz njega nije sve poispadalo. Moj način bitisanja u svetu, jednostavno se sve promenilo. Kako bi trebalo provesti vreme na ovoj Zemlji? Zaista sam zagrebao duboko, pokušavajući da naučim više. Otišao sam na Antarktiku. Išao sam na Severni pol, Južni pol, u Amazon. Išao sam tamo gde mi naučnici mogu pomoći da razumem delove ovog problema čiju suštinu do tada zapravo nisam razumeo. Suočen sa mogućnošću gubitka onoga što mi je najdragocenije, stekao sam sposobnost koju možda nisam ranije imao. I onda sam osetio šta stvarno možemo izgubiti, da ono što mi uzimamo zdravo za gotovo možda neće biti tu za našu decu. (Uz ovu rečenicu vidimo idiličnu sliku reke i prirode oko nje – sliku koju smo prethodno već videli na samom početku filma, kada je Gor opisivao svoju reakciju na ovu scenu: “Tiho je, mirno. I odjednom, kao da se brzina promeni u vama, kao da ste dubolo udahnuti i rekli – ‘Oh, da, zaboravio sam na ovo.’”)

323

Kako je ova priča povezana sa osnovnom temom filma? Koju nam novu činjenicu vezanu za globalno zagrevanje Gor njome saopštava? Šta je to novo što je on tada saznao i što ga je nateralo da se ovom problemu posveti mnogo ozbiljnije nego do tada, i što bi nâs, koji tu priču slušamo, trebalo da podstakne da učinimo isto? Nema takve činjenice, Gor nije ništa novo saznao. (U to vreme, on je već prošao kroz Revelovu školu, i već je bio upoznat sa fenomenom globalnog zagrevanja, čak je bio i aktivan u sprovođenju protivmera.) Naprotiv, on je nešto *osetio*, stekao je jednu novu *sposobnost* – sposobnost da uvidi dubinu i pravi značaj problema.

Šta mu je omogućilo da stekne tu sposobnost? Opet, ne neko saznanje, nego jedno iskustvo – iskustvo da može da izgubi dete, dakle ono što mu je “najdragocenije”. Ali kakve veze imaju Gorova deca sa globalnim zagrevanjem? On sam kao da na jednom mestu želi da ukaže na to da se ta veza tiče uslova života koje ostavlja svojoj deci – da nebriga o životnoj okolini ugrožava i njegovu i svu drugu decu. Iako u tome svakako ima istine, teško je poverovati da će priroda kakvom je znamo (uključujući i idilične predele iz Gorovog zavičaja) nestati za života Gorove dece, niti pak da će se eventualne katastrofalne posledice globalnog zagrevanja

manifestovati u tom periodu. Gor hoće da kaže nešto drugo, a da bismo razumeli tačno šta, moramo obratiti pažnju na širi kontekst u kojem se ovaj segment nalazi.

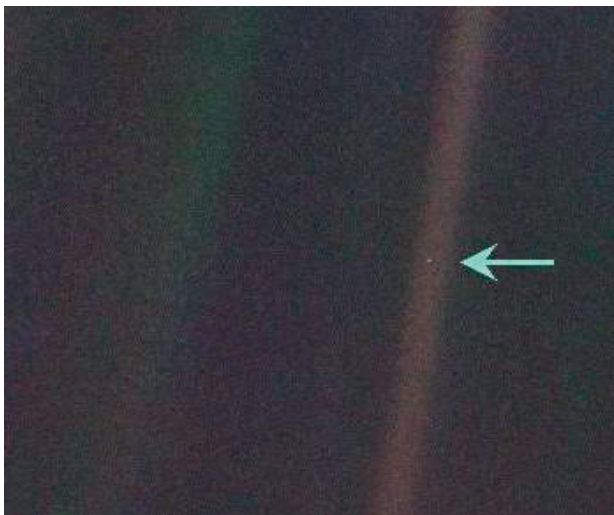
Svega nekoliko minuta ranije, Gor se priseća pitanja koje je kao student postavio svom profesoru Revelu – zašto se jednom godišnje linija na grafiku koji prikazuje procenat ugljen-dioksida u atmosferi penje i onda pada? Dobio je sledeći odgovor:

Ako pogledamo kopno Zemlje, objasnio je profesor, vidimo da se vrlo malo kopna nalazi južno od ekvatora. Najveći deo se nalazi severno od ekvatora. I većina vegetacije se nalazi severno od ekvatora. Tako, kada je severna hemisfera nagnuta ka Suncu, kao što jeste kada je kod nas proleće i leto, izlazi lišće koje udiše ugljen-dioksid i njegova količina u atmosferi pada. Ali, kada je severna hemisfera nagnuta od Sunca, kao što jeste kada je kod nas jesen i zima, lišće opada, čime se povećava količina ugljen-dioksida, dakle ona u atmosferi raste. I tako izgleda kao da cela Zemlja jednom godišnje udahne i izdahne.

324 Dišu, dakle, ne samo ljudi nego i Zemlja. Slika Gora koji uzdiše kraj bolničkog kreveta u kome leži njegov sin, kao i njegovog sina koji konačno uspeva da sam, bez pomoći mašine, uzme vazduh, smeštene su kontekst Zemlje koja diše. Dakle na toj Zemlji živi Gor, i preispituje svoj život na njoj u svetlu iskustva da može izgubiti dete.

Ni to nije sve. Pred sam kraj filma, Gor nabraja uspehe američke demokratije, od Deklaracije o nezavisnosti, preko ukidanja ropstva i desegregacije, pa sve do pada Istočnog bloka – i zaključuje da je vreme da se i sada, povodom globalnog zagrevanja, pokrene politički proces koji će moći da izađe na kraj sa tim problemom. Međutim, onda dodaje:

Ali ovde moramo imati drugačiju perspektivu. Taj problem je drugačiji od bilo kog problema sa kojim smo se ranije susretali. Sećate li se onog filma na kojem se vidi Zemlja kako se okreće u svemiru? Kada je jedna od onih letelica koje idu duboko u svemir odmakla 4 milijarde milja od nas, Karl Segan je rekao: “Hajde da još jednom snimimo Zemlju.” Vidite li tu bledoplavu tačku? To smo mi. Sve što se ikada desilo u celoj ljudskoj istoriji, desilo se na tom pikselu. Svi trijumfi i tragedije. Svi ratovi i nestašice. Svi veliki napreci. To je naš jedini dom. I to je na kocki. Naša sposobnost da živimo na planeti Zemlji, da imamo budućnost kao civilizacija. Verujem da je to moralni problem. Vreme je da se uhvatimo u koštac sa njim. Vreme je da ustanemo ponovo, da osiguramo našu budućnost.

Gor pokušava da nam pruži novu perspektivu, perspektivu iz koje se problem globalnog zagrevanja vidi kao moralni problem. Kako bi to učinio, on nas navodi da o planeti na kojoj živimo, kao i o budućnosti ljudske civilizacije, mislimo na određeni način, upravo u svetlu našeg odnosa prema našoj deci. Na taj način disanje Gorovog sina i disanje Zemlje dolaze u vezu, baš kao što i briga za budućnost neposrednih potomaka postaje povezana sa brigom za budućnost čovečanstva. Gorov film nas navodi da vidimo sebe kao pripadnike ljudske vrste i kao stanovnike Zemlje, da osmislimo svoj život na Zemlji, između ostalog i tako što ćemo uvideti da je to život *na Zemlji*, i da je briga za Zemlju i za buduće generacije koje će na njoj živeti deo našeg etičkog života.

To nije jednostavno kazivanje istine, niti nabrojanje činjenica, kako se to Lendiju čini. Naprotiv, to je zadatak koji angažuje imaginaciju, a ne naše kognitivne kapacitete. Naravno da ima puno činjenica koje Gor iznosi u filmu – ali da je stvar samo u činjenicama, film, pa čak ni dokumentarni, ne bi bio potreban. Suvi podaci bi bili sasvim dovoljni. Kako je moguće da Lendiju sve to promiče?

Kora Dajmond prepoznaje nešto što naziva *filozofskom otupelošću* i taj nedostatak pripisuje Vilijemu Frankeni, to jest jednom njegovom tumačenju Platonovog *Kritona*.² Po Frankeni, naime, Sokrat nam u *Kritonu* daje idealan primer

---

² Cora Diamond, "Missing the Adventure: Reply to Martha Nussbaum", *The Realistic Spirit: Wittgenstein, Philosophy and the Mind* (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1995).

moralnog zaključivanja kao izvođenja zaključaka iz premisa, gde prva premissa predstavlja opšti moralni princip, a druga predstavlja opis datih činjenica. Na primer, jedan od Sokratovih argumenata zašto ne treba da beži iz Atine bi u ovakvoj rekonstrukciji glasio: 1) ne treba biti neposlušan niti pokazivati nepoštovanje prema svojim roditeljima i učiteljima; 2) ako Sokrat pobegne iz Atine, to će biti čin neposlušnosti i nepoštovanja prema roditelju i učitelju; te stoga 3) Sokrat ne treba da pobegne iz Atine.

Šta nije u redu sa ovom rekonstrukcijom? Dajmond piše da je to najlakše uvideti na primeru činjenične premise argumenta, koja tvrdi da će Sokratovo bekstvo iz Atine predstavljati neposlušnost prema roditelju:

Ali to nije činjenica, izuzev ako je činjenica da su Zakoni Atine Sokratovi roditelji. A kako je to činjenica? Da je Sokrat rekao “Kritone, ti to ne znaš, ali mene su zapravo odgajili vukovi”, to bi svakako bila činjenica o Sokratovom odgoju, koju Kriton prethodno *nije znao*. Ali to nije vrsta činjenice o odgoju koju Sokrat smatra da Kriton treba da uvidi. (“Ti to ne znaš Kritone, ali mene su podigli Zakoni Atine, a ne moji roditelji.”)

326

Frankena veruje, pre nego što uopšte i obrati pažnju na Kritona, da se moralno mišljenje o konkretnom slučaju sastoji u primeni principa i pravila na činjenice konkretnog slučaja. On ne razmatra mogućnost da se svako moralno razmišljanje odvija u razabiranjima onoga što su činjenice datog slučaja, u tome kako ih neko uviđa ili opisuje. On bira kao primer moralnog mišljenja slučaj u kojem je vrlo upadljivo da je izuzetno originalno moralno mišljenje uključeno u opisivanje činjenica na takav način da one *mogu* biti povezane sa poznatim principima. Ali on to u potpunosti ignoriše. Činjenice su činjenice. (...) Sokratov maštoviti opis situacije u kojoj se našao, koji uključuje i personifikaciju Zakona, predstavlja ogled iz moralne kreativnosti, njegovu umetničku veštinu.³

Šta je razlog za ovu *filozofsku otupelost*? Dajmond kaže da je u pitanju pre svega pristupanje konkretnim primerima moralnog mišljenja sa unapred određenim teorijskim shemama, poput one koju zastupa Frankena – o moralnom mišljenju koje se sastoji isključivo u primeni opštih principa na činjenice datog slučaja. Tako se i kod Lendija da uočiti upravo slepilo za konkretne primere moralnog mišljenja, poput onog Gorovog u *Neugodnoj istini*. Kako se Gor očito ne bavi moralnim principima, odnosno moralnom teorijom, onda se mora baviti činjenicama, jer – šta mu

---

³ Isto, str. 310.

drugo preostaje? Ta inicijalna slika je tako jaka da se ignorišu očigledni elementi koji se u nju ne uklapaju.

Evo još jednog primera. Lendi govori o mogućnosti zloupotrebe empatije, kao i o opasnostima od korišćenja književnosti (u smislu – fikcije) kao sredstava za moralno usavršavanje. Kao primer uzima trijumf Ayn Rend i L. Rona Habarda na listi 100 najboljih romana po izboru publike.⁴ Eto, zaključuje on, empatija i emocije uopšte se daju upotrebiti u moralne svrhe, ali i zloupotrebiti u nemoralne, jer nam ne daju dobre razloge za usvajanje izvesnih stavova, a pošto su “moralno problematični” pisci popularniji od onih “moralno dobrih”, rezultati pokušaja moralnog usavršavanja putem čitanja takve literature biće katastrofalni. Umesto toga, on nam preporučuje – razum.

Lendi nije usamljen kada osuđuje empatiju, afektivnost i osećanja kao moralne vodiče, baš kao ni kada naglašava razum kao jedini autoritet u pitanjima morala:

Racionalni čovek zna – ili sebi postavlja cilj da sazna – izvor svojih emocija, osnovne premise iz kojih one potiču; ako su mu premise pogrešne, on ih ispravlja. On nikada ne dela na osnovu emocija koje ne može da opravda, čije značenje ne razume. U procenjivanju situacije, on zna zašto reaguje tako kako reaguje i da li je u pravu. On nema unutrašnjih konflikata. Njegov um i njegove emocije su integrisani, njegova svest je u savršenoj harmoniji. Njegove emocije nisu njegovi neprijatelji, one su sredstva za uživanje u životu. Ali one nisu ni njegovi vodiči: vodič je njegov um. Ova veza se, međutim, ne može preokrenuti. Ako čovek uzima svoje emocije kao uzrok, a svoj um kao njihovu pasivnu posledicu, ako se vodi svojim emocijama i koristi svoj um samo kako bi ih racionalizovao ili opravdao na neki način – *onda* se on ponaša nemoralno, osuđuje se na bedu, neuspeh, poraz, i neće postići ništa drugo do uništenje, kako svoje, tako i drugih.⁵

327

Autorka ovih redova je upravo Ayn Rend, za koju je Alan Vulf nedavno napisao da su joj “romani zapravo teorije, i to vrlo loše”.⁶ Njen najpoznatiji roman *Pobunjeni*

---

4 Radi se o listi koju je objavio Modern Library (<http://www.modernlibrary.com/top-100/100-best-novels/>, pristupljeno 18. juna, 2014).

5 Ayn Rend, intervju za časopis *Plejboj*, mart 1964 (http://ellensplace.net/ar_pboy.html, pristupljeno 18. juna, 2014).

6 Alan Wolfe, “The Ridiculous Rise of Ayn Rand”, *Criterion* blog (<http://chronicle.com/blogs/conversation/2012/08/19/the-ridiculous-rise-of-ayn-rand/>, pristupljeno 18. juna 2014).

Atlas podeljen je na tri dela koji nose naslove po logičkim zakonima: 1) neprotiv-
rečnost, 2) ili-ili, i 3) A je A. Junaci tog romana izgovaraju dugačke panegirike
razumu i iskazuju prezir prema emotivnosti i iracionalnosti, a posebno prema onoj
vrsti iracionalnosti koju izaziva saosećanje prema onima koji su manje uspešni od
nas.⁷ Iz njenih dnevnika saznajemo da se Rend u mladosti divila ubici Vilijamu
Hikmenu i to upravo zbog njegovih sociopatskih osobina: “Drugi ljudi za njega ne
postoje i on ne vidi zašto bi postojali... On ima pravu, urođenu psihologiju natčo-
veka. Nikada neće osetiti stvarnost ‘drugih ljudi’.” Mark Ejms ispravno primećuje
da će taj opis kasnije odjeknuti i u karakterizaciji njenog junaka Hauarda Rorka,
koji je “bio rođen bez sposobnosti da uzme u obzir druge ljude”.⁸

Smisao ove digresije bi trebalo da je očigledan – Ajn Rend je izuzetno
loš primer za ukazivanje na opasnosti od empatije. Ako je ceo njen opus posvećen
bilo čemu, onda to svakako nije empatija, već fantazija o apsolutnoj samokontroli
i nadvladavanju svih emocija koje nas vezuju za druge i tako čine zavisnim od njih.
Još jednom, iznenađuje što Lendiju sve to promiče, izuzev ako i tu nije reč o još
jednom primeru *filozofske otupelosti* o kojoj govori Dajmond.

328 Ali šta u Lendijevom argumentu zaista zavisi od ovih primera? Može li
on naprosto da ih odbaci a da zadrži svoje osnovne teze u nepromenjenom obliku?
Konačno, opasnost od loše literature samo je jedna od opasnosti na koju nas on
upozorava, druge se tiču opasnosti od *dobre* literature. Nisu li nacisti plakali gleda-
jući “Antigonu”? Nije li Himler voleo *Sidartu*?

S druge strane, nije li Ajhman čitao Kanta? Svakako, na to se može
odgovoriti da Ajhman naprosto nije bio dobar čitalac Kanta, da ga nije dobro ra-
zumeo (što je zaključak koji izvlači i Hana Arent). Naravno da ima dobrih razloga
za takvo tumačenje. Međutim, zar ne bismo mogli na sličan način zaključiti da
nacisti koji su plakali gledajući “Antigonu”, a narednog dana se vraćali svom zlo-
činačkom poslu, naprosto nisu dobro razumeli „Antigonu“, da nisu naučili da
reaguju na nju na odgovarajući način?

Lendi preporučuje da decu podučavamo kako da razlikuju dobre od
loših argumenata. Ovo je svakako dobar savet. Ali zašto ih isto tako ne bismo po-
dučavali da razlikuju dobru od loše literature? Ili dobrim načinima čitanja dobre

---

7 Ajn Rend, *Pobunjeni Atlas*, preveli Jasmina Grković-Mejdžor i Borislav Eraković (Beo-
grad: Albion Book, 2013).

8 Mark Ames, “Ayn Rand, Hugely Popular Author and Inspiration to Right-Wing
Leaders, Was a Big Admirer of Serial Killer”, *Alternet*, 25. februar 2010 (http://www.alternet.org/story/145819/ayn_rand,_hugely_popular_author_and_inspiration_to_right-wing_leaders,_was_a_big_admirer_of_serial_killer , pristupljen 18. juna 2014).

literature (jer i dobra literatura se može čitati loše, kao što se i dobri argumenti mogu razumeti pogrešno, ako niste dobri u argumentativnom mišljenju). Dajmond primećuje:

Neko bi mogao jednostavno da odbaci tvrdnju za koju su ponuđeni valjani argumenti. Neko ko odbacuje dobar argument čini to po izvesnu cenu: na primer, po cenu da pokaže svoju nesposobnost da pažljivo misli. Neko ko odbija neke artikulisane načine gledanja na stvari *može* pokazati ograničenja druge vrste.⁹

Slutim da Lendi ne razmišlja u tom pravcu iz sledećeg jednostavnog razloga – efektnost Kantovog rezonovanja nema nikakve veze sa ispravnošću tog rezonovanja. Kantovi argumenti su ispravni ili nisu, nezavisno od toga da li uspevaju nekoga da ubede ili ne. Kant ne reklamira moralno ispravno ponašanje, on se bavi moralnim mišljenjem, otkrivanjem onoga što je moralno ispravno.

Književnost, s druge strane, čak i ona najbolja, nije ništa više do PR za moralnost. Ona je sredstvo ubeđivanja. Ali ako je tako, i druga strana može da se bavi PR-om, i druga strana može da ubeđuje, zaobilazeći pri tom naše racionalne kapacitete i delujući isključivo na naše emocije. I tu leži prva opasnost.

329

Ali zašto bi književnost morala da bude samo PR za moralnost, zašto ne bi i sama mogla da bude primer moralnog mišljenja? Zar je zaista tačno da Dickens i Henri Džejms, sa jedne strane, čine istu vrstu pritiska na naše emocije kao što to, samo sa druge strane, čini Ajn Rend? Ili ipak možemo smisleno razlikovati kompleksnu moralnu sliku koju nam prva dvojica daju od onoga što je sama Rend nazvala “prostom crno-belom shemom moralnosti” iz njenih roman? I to isto onako kako možemo razlikovati kompleksnost i kvalitet Kantovih argumenata, sa jedne strane, od slabih filozofskih argumenata Ajn Rend, sa druge?

Još jednom Kora Dajmond:

Mi nailazimo na različite stvari koje izazivaju emocionalne reakcije ili navode na zauzimanje određenog stava ili na neki način mišljenja, pri čemu u takve “izazivače” ubrajam i dela književnosti i filozofije. Isprva ti odgovori neće biti ni najmanje *preispitani*: mi odgovaramo (recimo) sa oduševljenim iznenađenjem i čuđenjem na bajke, na jedan potpuno nerefleksivan način. Ali

---

9 Cora Diamond, “Anything But Argument?”, *The Realistic Spirit: Wittgenstein, Philosophy and the Mind* (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1995), str. 295.

možemo postati i svesni onoga što omogućava dublje razumevanje i obogaćivanje naše misli i iskustva; možemo steći osećaj za ono što je živo, ali isto tako i za ono što je plitko, sentimentalno i jeftino; i dok pravimo ova poređenja, polako shvatamo koji su razlozi našeg interesovanja za ove stvari, našeg osećaja da su one bitne. Tako učimo i da podupiremo naše sudove argumentima, koji će u mnogim slučajevima zavisiti od vrsta poređenja koje smo u stanju da načinimo: loše izvedena misao moći će da se prepozna kada se stavi naporedo sa onom autentičnom. Ovo je jedna vrsta učenja mišljenju; ona igra esencijalnu ulogu u vaspitavanju emocija i razvoju moralnog senzibiliteta. Govorila sam o književnim i neknjiževnim delima koja nas pozivaju da reagujemo emotivno ili da prihvatimo neki moralni stav ili pogled na život; treba da dodam da mnoga od ovih dela uključuju u svoj “izazov” i poziv na onu vrstu svesti i kritičke refleksije koju sam opisala. Dobro smo upoznati sa vrstama kritičke pažnje koju zahtevaju filozofski argumenti, sa vrstom rada koji oni zahtevaju od čitaoca; ali kritička pažnja usmerena na karakter i kvalitet misli u jednom delu može se zahtevati i na mnogo drugih načina.¹⁰

330 A šta tek reći o Lendijevoj tvrdnji da “u poslednjih stotinak godina nije bilo puno bestslera na temu mesne industrije, a to ipak nije smetalo da se naši stavovi o toj industriji znatno promene”. Zar Lendi nije čuo za Kucijev roman *Elizabet Kostelo* i živu debatu koju je izazvao u bioetici?¹¹ Zar zaista smatra da je jedini način na koji književnost može da se bavi problemom odnosa prema životinjama taj da tematizuje mesnu industriju? A šta je sa svim onim delima, od dečjih pesmica i crtanih filmova do ozbiljne poezije, koja na različite načine preispituju naš odnos prema životinjama?¹²

---

10 Cora Diamond, “Anything But Argument?”, *The Realistic Spirit: Wittgenstein, Philosophy and the Mind* (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1995), str. 303.

11 Vidi npr. Stephen Mulhall, *The Wounded Animal: J. M. Coetzee and the Difficulty of Reality in Literature and Philosophy* (Princeton: Princeton University Press, 2008); J. M. Coetzee, *The Lives of Animals*, priredila i predgovor napisala Amy Gutmann (Princeton: Princeton University Press, 2001); *J. M. Coetzee and Ethics: Philosophical Perspectives on Literature*, prir. Peter Singer i Anton Leist (New York: Columbia University Press, 2010).

12 U svom tekstu “Eating Animals and Eating People”, Kora Dajmond daje primer pesme *Kako se postaje dobar mesožder* i načina na koji ona utiče na čitaočeve stavove prema životinjama:

Zanimljivo je, na kraju, primetiti još nešto. Lendi dopušta da književnost može imati izvestan “moralni značaj”, na način na koji moralni značaj imaju dobri prijatelji, ali on odmah dodaje – ovo nije isto što i moralno usavršavanje ili popravljavanje, jer – kao što dobri prijatelji ne pokušavaju da nas poprave, već nam omogućuju da budemo ono što jesmo, to treba da čine i dobre knjige.

Ali ima nečeg neobičnog u ovom pogledu na prijateljstvo. Zar nam dobri prijatelji zaista *samo* pomažu da budemo ono što jesmo (šta bi to moglo biti?) bez ikakve brige za moralnu ispravnost našeg ponašanja? Da li ćemo prijatelju koji je proneveritelj pomagati da postane bolji proneveritelj, a prijatelju koji je fašista da bude bolji (ili pravi) fašista? Ima nečeg vrlo čudnog u tom gledištu. Mo-

---

“Psi i mačke, koze i krave,
Patke i pilad, ovce i svinje
Utkani u priče od ranog doba,
Slike na zidu dečjih soba.
Vreme je za večeru! Jestii dođi
Meso sočno s kosti gložii.
Danas šunka od Praseta Pepe
(Nisu li njene šale lepe?),
Zatim prsa Patina slatka,
ili pak krilce od Paje Patka.
Džigu od Ferdinanda
(Ne boli ga više sada).
I nogica od zekana,

Nek’ ti odsad bude hrana.
Jedi zverke ubijene,
Al’ ne maltretiraj štene.
Jedi krave, ovce, prasce,
Al’ ne vuci za rep mace.
Odrasti u dvoličnjaka,
Pomiluj hrčka, oderi jaka,
Ne misli na pokolj, zlato
Životinjne tu su zato.
Samo da umru stavljene na zemlju,
Jedi to meso, ne pitaj čemu.

Džejn Leg

331

Pesma ističe jednu vrstu nedoslednosti ili zabune pomešane sa hipokrizijom – kako je autorka vidi – u našem uobičajenom razmišljanju o životinjama, zabune koja dolazi do naročito izražaja u onome što učimo decu o životinjama. Drugim rečima, pesma ne traži od nas da nešto osećamo na ovaj ili onaj način prema životinjama. Naprotiv, ona uzima jedan opseg osećanja zdravo za gotovo. *Postoje* izvesni načini osećanja koji se ogledaju u tome što deci pričamo priče o životinjama, u tome što hranimo ptice i veverice u zimu ili u našem mešanju u ono što deca čine životinjama na isti način na koji se mešamo i kada maltretiraju manju decu: ‘Al’ ne maltretiraj mace.’ Pesma ne pokušava da nas navede da se ponašamo na taj način, ili da nas navede da osetimo ‘navalu saosećajnosti’ prema životinjama. Ona se pre obraća ljudima čija reakcija prema životinjama već uključuje širok dijapazon takvih ponašanja i uzevši to kao činjenicu, pokazuje da ostale crte našeg odnosa prema životinjama izražavaju zabunu ili hipokriziju. Veoma je značajno, po mom mišljenju, to što pesma ne pokušava da ponudi bilo kakvo opravdanje za dijapazon reakcija u odnosu na koje neka druga naša ponašanja treba da izgledaju kao hipokrizija. Ozbiljno je pitanje da li bi se moglo naći opravdanje za ove reakcije.” *The Realistic Spirit: Wittgenstein, Philosophy and the Mind* (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1995), str. 327

guće je da Lendi želi da kaže nešto poput ovoga: da prijatelji ne treba da nameću jedni drugima životne izbore ili modele dobrog života koje smatraju ispravnim, već da treba jedni druge da prihvate kao različite osobe sa različitim izborima. Ima istine u ovoj konstataciji, ali moralno usavršavanje ne mora da podrazumeva ovakav prozelitizam. Uzmimo na primer ono što Stenli Kavel naziva emersonovskim perfekcionizmom, koji, po njemu, zahteva da se “na poseban način postidimo sebe, našeg sadašnjeg stanja... u znak posvećenja u naše sledeće sopstvo, da mrzimo sebe, na jedan, reklo bi se, bezličan način (možda je dovoljno reći: da dosadimo samima sebi)”.¹³

Piter Dula opisuje ulogu prijatelja u ovako shvaćenom perfekcionističkom pduhvatu:

Učitelj ili stariji prijatelj postaju primer pokazujući učeniku ono što je sramno u njegovom sadašnjem sopstvu i otkrivaju da on (učenik) može da se menja, da se pomeri ka sledećem sopstvu kroz proces vaspitanja u saradnji s učiteljem, dakle kroz proces u kojem je i samo vaspitanje predmet diskusije. U tom procesu učenik može naučiti da prihvati svoje darove, da ih prihvati napuštajući lažnu skromnost ili da ih otkrije ostavljajući neznanje iza sebe.¹⁴

332

Razvijajući ovu sliku, možemo reći da prijatelji mogu jedni druge podsticati da razvijaju i usavrše svoje moralne pozicije, a da pri tom nikada ne konvergiraju ka istoj poziciji niti da nameću jedni drugima sopstvene poglede. Zašto nas dobre knjige ne bi na sličan način podsticale da usavršimo svoju moralnu poziciju, da se pokrenemo ka svom sledećem sopstvu, a da nam pri tom ni na koji način ne nameću model tog sopstva? Takva mogućnost bi bila i moralno značajna i moralno usavršavajuća.

---

¹³ Stanley Cavell, *Conditions Handsome and Unhandsome: The Constitution of American Perfectionism* (Chicago and London: Chicago University Press, 1990.), str. 16.

¹⁴ Peter Dula, *Cavell, Companionship and Christian Theology* (Oxford: Oxford University Press, 2011.), str. 69.